

O'SMIRLARDA IJTIMOYIY TOLERANTLIKNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xayrullayeva Nozima Sayfullo qizi

*O'zbekiston milliy universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti
psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola orqali siz tolerantlik tushunchasi, uning millatimizda aks etgan o'rni, psixologik jihatlarini ko'rishingiz mumkin. Bag'rikenglik qadriyatlarini shakllantirishi, ijtimoiy doirani kengaytirishini guvohi bo'lasiz. Hozirgi kunda o'smirlar hayotida ijtimoiy tolerantlikning o'rni, o'smir va ota-ona o'rtasidagi yaqinlikning muhim ahamiyati, tolerantlikning psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotga ega bo'lasiz.*

Kalit so'zlar: *tolerantlik, psixologiya, bag'rikenglik, ijtimoiylashuv, dunyoqarash, diskriminatsiya, kompetensiya, mafkura, stress.*

Kirish:

Tolerantlik lotincha tolerantia so'zidan kelib chiqqan — sabr-toqat, bag'rikenglik degan ma'nolarni anglatgan bo'lib, eng muhim ijtimoiy kompetensiyalardan biri sifatida ta'riflangan¹. Odamlarda paydo bo'ladigan turli dunyoda yashash va konstruktiv harakat qilish istagi va qobiliyati muhim strategik maqsadga aylandi va bu muammo psixologiya va pedagogika fanida ommalashmoqda. Tolerantlikka maqsad emas, balki vosita sifatida qarash ma'qulroq. Bu zo'ravonlik va zo'ravonlikni yo'q qiladigan ijtimoiy rejalarning minimal va zaruriy sifatidir. Tolerantlik ta'limni yoshlarni ijtimoiylashtirish sifatida tarbiyalaydi va maqsad qiladi va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirish va mustahkamlashning eng to'g'ridan-to'g'ri yo'lidir. Butun insoniyat ayniqsa millatimiz boshqa din va millatlarga nisbatan bag'rikeng bo'lishgan. Vaholanki millaqtimiz qomusi bo'lmish Konstitutsiyamizda ham diniy bag'rikenglik targ'ib etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev xalqimizning dunyoqarashida tobora chuqur va mustahkam o'rin egallayotgan bag'rikenglik tamoyili to'g'risida shunday deydi: "Bizning qadimiy va saxovatli zaminimizda ko'p asrlar davomida turli millat va elat, madaniyat va din vakillari tinch-totuv yashab kelgan. Mehmondo'stlik, ezgulik, qalb saxovati va tom ma'nodagi bag'rikenglik bizning xalqimizga doimo xos bo'lgan va uning mentaliteti asosini tashkil etadi"².

Tolerantlik ta'limi – bu qadriyatlarini shakllantirishdir. Maktab esa bag'rikenglik ta'lim markazi, bag'rikenglikka amal qiladigan va o'rgatiladigan maskan bo'lishi kerak. O'smirlar dunyoda turli xil ijtimoiy munosabatlar va ro'llarni o'zlashtiradilar, ular o'z tengdoshlari, do'stlari bilan tobora ko'proq moslashadilar, ular uchun ekstremal va qimmatli ijtimoiy doirani yaratadilar. Ota-onalar qiyin vaziyatlarda ularga ishonch hissini berish uchun ularga yordam beradigan ishonchli yordam bo'lishi kerak. Oilada bag'rikenglikni tarbiyalash dunyomizdagi madaniyatlarning xilma-xilligini hurmat qilish, qabul qilish va qadrlashning o'zini namoyon qilish shakllari va inson

individualligining namoyon bo'lish usullari sifatida namoyon bo'lishini anglatadi. Diskriminatsiya³ (lotincha farqlash, davlat, yuridik yoki jismoniy shaxs huquqlarining (boshqa davlat, yuridik yoki jismoniy shaxs huquqlariga nisbatan) cheklanishi) dan himoyalani shaxsning asosiy huquqi bo'lib, u yoshi, millati, etnik kelib chiqishi, irqi, dini, tili, jinsi, jinsiy orientatsiyasi, nogironligi va boshqalardan qat'i nazar, shaxslarga teng huquqli munosabatda bo'lishda ifodalanadi. Bolgariyada bu bolalarning aksariyati ota-onalari bilan teng munosabatda bo'lmagan oilalarda o'sgan. Kattalar bolalarni haqiqiy shaxs sifatidagidan ko'ra ko'proq salohiyatga ega ko'rishadi. Bola dunyoga va shaxsiy hayotga egalik qilish huquqiga ega bo'lgan kichik shaxs emas, balki unga qaram va etuk mavjudot sifatida qaraladi. Buning natijasi o'smirlik davrida kattalar tomonidan bolalarga katta ta'sir ko'rsatishi va manipulyatsiyasi bo'lib, ayniqsa yoshlarni o'ziga xos shaxs sifatida qabul qilish mumkin.

Ijtimoiy tolerantlik esa o'z o'zidan ma'lumki, bag'rikenglikning jamoat darajasida taqsimlanadigan, jamiyatning har bir a'zosiga tegishli bo'lgan umumiy vosita desak mubolag'a bo'lmaydi. Ijtimoiylik tushunchasi har xil sifatlarni umumiy talqin qilishga ko'maklashadi, masalan, ijtimoiy himoya, ijtimoiy tarmoq, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy tolerantlik hamda ijtimoiy psixologiya kabi.

Psixologiya tirik mavjudotlar faoliyati va xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik namoyon etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, hislatlar to'g'risidagi fan. Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar, kategoriyalar kiritishimiz mumkin. Psixologik bilimlar antik davrdan boshlab, tibbiyot hamda falsafa fanlari bilan rivojlanib kelgan. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida umumiy psixologik ilmiy terminlar, yo'nalishlar yuzaga kela boshlagan. Hozirgi kunda psixologiyaning tarmoq yo'nalishlari ko'p bo'lib, jamiyatdagi hamma sohada ya'ni, ta'lim tizimida, jamiyat boshqaruvida, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport sohasida hamda ommaviy tadbirlarda muhim masalalarni hal qilishda kerakli yo'nalish bo'lib as qotmoqda, shuning uchun ham bugungi kunda hayotiy muhim soha hisoblanadi. Psixologiya fani O'zbekistonda 1928 – yildan boshlab fan sifatida o'qitila boshlangan, 1929 – yildan boshlab birinchi psixologiya laboratoriyasi ochilgan⁴.

Ijtimoiy psixologiya shaxs va shaxslararo munosabatlar doirasida yuz beradigan aloqalar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanish qonuniyatlarini talqin etadi. Inson shaxsi jamiyatning a'zosi sifatida turli xil o'zaro munosabatlar doirasida faoliyat yuritadi. Shaxsning shakllanish jarayoniga shaxslararo munosabatlardan tashqari jamiyatdagi mavjud siyosiy doiralar va mafkuraviy qarashlar ham katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, mafkuraviy qarashlar jamiyatdagi ma'lum bir g'oyalar tizimi sifatida shaxsga ta'sir ko'rsatib, uning psixologiyasi, dunyoqarashi, shaxsiy va ijtimoiy ustanovkalarining rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadi⁵.

O'smirlar endi ulg'ayayotgan paytda ularning tarbiyasiga berilgan e'tibor ularning davom ettiradigan hayot yo'lini belgilab beradi. Ularning atrofidagi yaqin

munosabatdagi do'stlari, shug'ullanayotgan mashg'ulotlari, o'qiyotgan kitoblari, ko'rayotgani kino yoki reklamalari, eshitayotgan musiqa yoki ma'ruzalari o'smirlar ongini keng boshqarish darajasida ta'sir etuvchi omillar bo'lib, ota-onalar ularning psixologiyasini tubdan nazorat ostiga olishlari tavsiya etiladi. Odatda, ota-onalar ko'pincha farzandlarining yoshiga qarab filmlar, teleko'rsatuvlar, musiqa, kitoblar va internet tarixini tanlashini nazorat qilish uchun kamroq vaqt sarflashadi. Bu esa o'smirlarga hech qanday cheklovlarsiz hayot kechirish imkonini yaratib beradi. O'smirlar uchun nimanidir cheklab qo'yish mutloq to'g'ri yo'l emas, ammo to'g'ri yo'lga yo'naltiradigan maslahatlarsiz, ota-onaning mehr bilan uzatiladigan qo'llarisiz o'tgan davr o'smirlarni tubsizlikka chorlashi ehtimoli yuqori.

O'smirlar uchun muloqot muhim ahamiyatga ega. Ota-ona buni qay tarzda amalga oshiradi yoki mutloq amalda qo'llamasin, farzand doim ota-onani tinglaydi. Agar ota-ona o'smir farzandiga xilma-xil tuyg'ular va bag'rikenglik haqida gapirmasa, o'smir uchun ham bu tuyg'u muhim emas. Tolerantlikni o'rgatish - bu bitta suhbatdan ko'ra kengroq muhokama. O'rgatish mumkin bo'lgan lahzalarni qidiring - siz birga tomosha qilgan filmda sodir bo'lgan voqea yoki o'sha kungi yangiliklarda aytilgan voqea - va ular paydo bo'lganda suhbat, farzandingizning bu boradagi fikrini eshiting va o'z fikrlaringiz bilan hamsuhbat bo'ling, bu farzand tarbiyasidagi eng muqobil yo'l. Sizning fikrlaringiz hamda qadriyatlarinigiz o'smiringizga ta'sir qiladi. U sizning qarashingiz orqali dunyoni ko'radi, oq va qorani ajrata biladi. Ota-ona farzandlarining birinchi va o'smirlik davridagi eng muhim psixologi hamda o'qituvchisi hisoblanadi.

I.B. Grinshpun ta'kidlashicha, Psixologiyada "tolerantlik" atamasini qo'llash an'anasi asosan tushunchani tushunishning ikkita sohasiga qaratilgan: individual mulk sifatida va tajovuzkor bo'lmagan harakat qilish qobiliyati sifatida. *Birinchi holda*, urg'u berilgan o'z-o'zini saqlab qolish qobiliyati, *ikkinchi holda* - hamkorlik qilishga tayyorlik⁶.

Bag'rikenglik - bosqichma-bosqich namunadir va shakllanishi uni tashkil etish jarayonining dastlabki bosqichidir va ongli kompetentsiya⁷ (*lotincha: competo — erishyapman, munosibman, loyiqman*) —muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, nizom yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi) doirasini kengaytirishga qaratilgan muayyan tashkil etilgan faoliyat davomida rivojlanish. Bag'rikenglik asab tizimi, shaxsiy xususiyatlar va sub'ektiv shaxsiy tajribani o'z ichiga oladi. O'zaro aloqada odamlar bilan siz juda sabrli va bag'rikeng bo'lishingiz kerak, bunday xatti-harakatlarning tarkibiy qismlaridan biri sub'ektga ongli harakatlar orqali, tegishli usullardan, yaxshi shaxsiy xususiyatlardan foydalanishga va qiyin hayotiy vaziyat yoki stress bilan kurashish (ya'ni, xatti-harakatlarni yengish)ga imkon beradi. Tadqiqotlar bag'rikenglik xatti-harakatlarining quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi: *faollik, xabardorlik* (ya'ni, qobiliyat axloqiy mulohaza), *hurmat, "boshqa" ni qabul qilish va o'zini o'zi boshqarish*.

Tolerantlikning o'zini ham turlari ko'p: *gender tolerantlik, yoshga doir tolerantlik, madaniy tolerantlik, millatlararo tolerantlik, shaxslararo tolerantlik, irqiy tolerantlik, tabaqaviy tolerantlik, siyosiy tolerantlik* hamda *geografik tolerantlik* kabi⁸. Har bir turning o'z maqsadi va jamiyatga, insonlarga foydasi tegadigan tomoni bor. Yoshga doir tolerantlik turiga kiruvchi o'smirlardagi ijtimoiy tolerantlik hozirgi yosh avlodni bag'rikeng qilib voyaga yetkazishda, kelajakda xorij davlatlar bilan o'zaro aloqalarda, o'zining qarama-qarshi qarashlarga ega bo'lishiga qaramay, muayyan masala bo'yicha boshqalarning his-tuyg'ularini va ularning fikrlarini hurmat qilish qobiliyatini shakllantirishda ustuvor qo'l keladigan tarbiya usulidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tolerantlik>

² <https://religions.uz/uz/news/detail?id=455>

³ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Diskriminatsiya>

⁴ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Psixologiya>

⁵ Ijtimoiy psixologiya/2013/Ismoilova.N/Abdullayeva.D/bet-5

⁶ Tolerance Features in the Structure of Worldview Culture/ PSYSOC 2013/Ubniyazova Shyryn et al. / Procedia - Social and Behavioral Sciences/82/ page - 922

⁷ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kompetensiya>

⁸ <https://zenodo.org/record/6340725#.Y6C4T3ZBzIU>

